

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v4.2024.13>**О. Ш. Чомахашвілі***orcid.org/0000-0002-0546-2138**кандидат юридичних наук, доцент,**провідний науковий співробітник відділу прав людини**та прав інтелектуальної власності в сфері охорони здоров'я**Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності**Національної академії правових наук України***ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ: АСПЕКТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Постановка проблеми. Правове забезпечення народної медицини з урахуванням аспекту інтелектуальної власності є надзвичайно важливим з таких причин.

Правове забезпечення дозволяє офіційно визнати та легалізувати народну медицину, що забезпечує її інтеграцію в систему охорони здоров'я. Це також може сприяти розвитку наукових досліджень у цій галузі. Вагомим аргументом є захист традиційних знань. Чинне законодавство може допомогти захистити традиційні знання і практики народної медицини, що є частиною культурної спадщини.

Таким чином, правове забезпечення народної медицини є важливим інструментом для забезпечення якості, безпеки та ефективності медичних послуг, а також для захисту прав пацієнтів і культурних традицій.

Літературний огляд. У сфері правового регулювання народної медицини дослідження вчених охоплюють різні аспекти, включаючи юридичні, культурні та соціальні аспекти. Окремо аспект охорони інтелектуальної власності у сфері народної медицини через призму об'єктів інтелектуальної власності не розглядався.

Традиційні знання, в тому числі питання народної медицини є предметом вивчення таких учених: К. Воронцова, В. Євтушенко, І. Колодюк, Р. Лебідь, Н. Нирова, С. Сидоренко, Н. Терес та інші.

Розуміючи, що дослідження народної медицини може принести користь як в розширенні знань про лікувальні засоби, так і в розробці нових терапевтичних підходів, які можуть бути корисними в сучасній медицині аспекту охорони прав інтелектуальної власності необхідно приділити особливу увагу.

Мета дослідження полягає у вивченні можливості та перспектив правової охорони у сфері народної медицини, рівня та повноти правового забезпечення народної медицини з особливим акцентом на аспекти інтелектуальної власності, з метою демонстрації ефективних механізмів захисту традиційних медичних знань і практик.

Перспективним для подальших досліджень є вивчення можливостей для міжнародного спів-

робітництва захисту народної медицини, включаючи участь у міжнародних угодах і ініціативах.

Це дослідження допоможе краще зрозуміти, як можна захистити знання, що використовуються в народній медицині та зацікавлених суб'єктів господарської діяльності, які дотичні до сфери народної медицини, а також забезпечити інтеграцію традиційних практик у сучасну медичну практику з урахуванням культурних і правових аспектів.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо поняття «народна медицина» як правовий термін на наукове визначення. У правовій сфері народна медицина має специфічний статус, який визначається через різні аспекти правового регулювання. Термін «народна медицина» в правовому контексті часто включає в себе традиційні практики лікування, знання і методи, що передаються з покоління в покоління в межах певної культури або спільноти.

Нормативне визначення закріплено у Статті 74¹ Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» Право на зайняття народною медициною (цілительством). Народна медицина (цілительство) – методи оздоровлення, профілактики, діагностики і лікування, що ґрунтуються на досвіді багатьох поколінь людей, усталені в народних традиціях і не потребують державної реєстрації [1].

Нормативно-правове забезпечення народної і нетрадиційної медицини в Україні включає в себе наступні правові акти: Конституцію України; Цивільний кодекс України; Основи законодавства України про охорону здоров'я [1]; Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [2]; Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [3]; Закону України «Про захист персональних даних» [4]; Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [5]. Накази Міністерства охорони здоров'я України «Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я» від 28.10.2002 № 385 [6], Порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських

здібностей» від 23.09.2013 № 822 в редакції від 21.05.2019 [7], «Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством)» від 16.03.2016 № 189 [8], Кваліфікаційні вимоги для фізичних осіб-підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189 [9], Умови зайняття народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189 [9] та ін.

Якщо говорити загалом про правовий статус і регулювання у цій сфері, то теоретично можна припустити використання декількох правових підходів: легалізація та визнання. Народна медицина може бути легалізована або визнана через специфічні законодавчі акти або нормативні документи. При цьому, законодавство може встановлювати правила для застосування народної медицини. До них варто віднести ліцензування (нормативні акти, що регулюють процес отримання ліцензії для практикуючих народних лікарів або знахарів) та діючі стандарти і протоколи (встановлення стандартів для практики, що гарантують безпеку і якість наданих послуг).

При цьому пам'ятаємо, що офіційно та легально займатися народною медициною можуть лікарі, які здобули спеціалізацію народна та нетрадиційна медицина і працюють на посаді лікаря народної і нетрадиційної медицини в ліцензованих медичних закладах, або як приватні підприємці, якщо вони одержали ліцензію МОЗ України на медичну практику народна та нетрадиційна медицина. Право на заняття народною медициною (цілительством) мають лише ті особи, без спеціальної медичної освіти, які одержали спеціальний дозвіл на заняття народною медициною (цілительством), виданий Міністерством охорони здоров'я України або уповноваженим ним органом.

Говорячи про інтелектуальну власність завжди важливо пам'ятати про творця (автора, суб'єкта немайнових авторських прав). В цій царині цінним є дослідження Катерини Воронцової на тему: «Особа, що отримала право на зайняття народною медициною (цілительством) як суб'єкт права інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я». Авторка слушно зауважує: «Слід зазначити, що національне законодавство не містить спеціального правового регулювання відносин, що виникають у процесі реалізації прав особи на зайняття народною медициною (цілительством), результати творчої діяльності таких осіб охороняються загальними нормами права інтелектуальної власності. Відсутність правового забезпечення у цій сфері зумовлює реалізацію права на результати своєї творчої діяльності на основі «природної монополії». Таким чином, необхідним є приведення законодавства України у відповідність до норм міжнародного права

щодо регулювання правовідносин, що виникають з приводу діяльності особи, яка отримала право на зайняття народною медициною (цілительством)» [10, с. 91].

Народна медицина є важливою культурною цінністю з кількох ключових причин.

По перше, збереження культурної спадщини. Адже, народна медицина містить у собі знання і практики, що передавалися з покоління в покоління. Вона є частиною культурної спадщини, яка відображає історичний досвід, вірування та традиції певного народу. В сучасному світі це є дуже актуально. Відмітимо екологічну спрямованість та свідомість. Багато народних медичних практик засновані на використанні природних ресурсів, таких як лікарські рослини. Це може сприяти підвищенню екологічної свідомості та сталого використання природних ресурсів.

По друге, унікальні методи лікування. Саме, народні медичні практики часто базуються на унікальних методах, які можуть включати використання рослин, ритуалів, масажів та інших нетрадиційних підходів до лікування. Дані методи можуть бути адаптовані до сучасних умов і інтегровані в сучасні медичні практики. Неможливо переоцінити значення освіти і навчання. Народна медицина часто передається через усне навчання, що сприяє розвитку соціальних навичок та комунікації. Це також допомагає підтримувати зв'язки між поколіннями і зберігати знання про традиційні методи лікування.

В. Євтушенко зазначає, що передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною. Медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише «народні цілителі», але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати «зілля» – відвари, настої, чаї. Популярна в народі була «домашня фізіотерапія» – лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, «банки», «клістири». Впродовж років незалежності, сектор охорони здоров'я України, де використовуються методи і принципи народної медицини, збільшує свої потужності та розширює кількість і різноманітність медичних послуг [11, с. 109].

Безумовно, народна медицина є частиною культурної ідентичності народів. Вона відображає їхню специфічну філософію здоров'я і лікування, вірування, а також соціальні та культурні особливості. Саме народна медицина робить

внесок у різноманітність. Зауважимо, що вона сприяє збереженню різноманітності медичних практик і підходів до лікування, що є важливою частиною культурного багатства людства. Різноманітність медичних практик дозволяє людям знайти найбільш ефективні та підходящі методи лікування. Виокремимо соціальну і культурну функції. Народна медицина часто має соціальну функцію в громадах, надаючи людям можливість звернутися за допомогою до місцевих знахарів або травників, що підтримує соціальні зв'язки і довіру в громадах.

Визнання народної медицини як культурної цінності сприяє її збереженню та інтеграції в сучасну систему охорони здоров'я. Це дозволяє зберегти унікальні традиції і знання, а також сприяти розвитку культурного розуміння і поваги до різних медичних підходів.

Поговоримо про можливість охорони прав інтелектуальної власності у сфері народної медицини. Деякі традиційні знання, комерційні рішення варто захистити за допомогою інтелектуальної власності. Аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини включають різні юридичні інструменти та механізми, що можуть бути використані для захисту традиційних знань і практик. Ось ключові аспекти інтелектуальної власності, які мають значення в контексті охорони народної медицини.

1. Авторське право охоплює захист літературних, художніх та наукових творів. У контексті народної медицини це може включати:

– захист текстів і записів. Авторське право може захищати письмові джерела традиційних знань, такі як медичні тексти, книги, статті або манускрипти, що містять інформацію про народні методи лікування;

– документація методів лікування. Опис методів лікування або рецептур у вигляді наукових статей, посібників чи інших публікацій може бути захищений авторським правом.

2. Право промислової власності.

Патенти надають право на виключне використання винаходу. В контексті народної медицини це може включати: **нові медичні препарати** (якщо традиційний метод або склад рослинних препаратів може бути вдосконалений або модифікований, його можна запатентувати як новий медичний засіб) та **технології приготування** (методики або технології виготовлення лікарських засобів на основі народних рецептів можуть бути запатентовані, якщо вони відповідають критеріям новизни, винахідливості і промислового використання).

У травні 2024 року держави-члени ВОІВ прийняли перший Договір ВОІВ, який стосується взаємодії між інтелектуальною власністю, гене-

тичними ресурсами та традиційними знаннями, який також є першим Договором ВОІВ, який включає положення спеціально для корінних народів, а також місцевих громад.

Основна пропозиція встановлює обов'язковість вимоги розкриття патенту – це вимагатиме обов'язкових відомостей у заявці на патент про розкриття країни походження генетичних ресурсів та/або відомостей про корінні народи чи місцеві спільноти, що надають асоційовані традиційні знання, якщо заявлено винаходи (суттєво/безпосередньо) базуються на генетичних ресурсах та/або асоційованих традиційних знаннях. Якщо така інформація невідома, то джерело генетичних ресурсів або асоційованих традиційних знань має бути розкрито. Якщо жодна з наведеної вище інформації невідома, заявник повинен заявити про це. Патентні відомства повинні надавати певні вказівки, хоча вони не будуть зобов'язані перевіряти автентичність розкриття [12].

Знаки для товарів та послуг допомагають споживачам ідентифікувати і відрізнити продукцію чи послуги певної компанії від продукції конкурентів, використовуються для захисту брендів і марок. У сфері народної медицини товарні знаки можуть захищати: **комерційні продукти**: лікарські засоби, косметика або інші продукти, що базуються на народних рецептах, можуть бути захищені товарними знаками для забезпечення ідентифікації і боротьби з підробками; **маркування традиційних продуктів**: знак, що свідчить про походження продукту або його традиційне виготовлення, може бути зареєстрований як товарний знак.

Географічні зазначення захищають продукти, які мають певні властивості або якість, що зумовлена географічним походженням. Для народної медицини це може бути актуально для **продуктів з певних регіонів**: лікарські рослини або препарати, що вирощуються в специфічних географічних зонах і мають унікальні властивості, можуть бути захищені географічним зазначенням.

Традиційні ліки все частіше застосовуються поза межами традиційних культур і далеко за межами традиційних географічних областей їх застосування без належного знання правил їх застосування та принципів, що лежать в основі їхньої лікувальної дії. Збереження ресурсу лікарських рослин та використання генетичних ресурсів врегульовано перш за все Конвенцією про охорону біологічного різноманіття [13] та Нагойським протоколом про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання до неї [14]. Метою Нагойського Протоколу про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рів-

ноправний розподіл вигід від їхнього використання до Конвенції про біологічне різноманіття є справедливий і рівноправний розподіл вигід від використання генетичних ресурсів, у тому числі шляхом забезпечення належного доступу до генетичних ресурсів та належної передачі відповідних технологій, урахуваючи всі права на ці ресурси й на технології, і шляхом належного фінансування, сприяючи таким чином збереженню біологічного різноманіття й сталому використанню його компонентів. Використовуючи норми вище зазначених міжнародних документів ратифікованих Україною суб'єкти господарської діяльності у сільському господарстві можуть використовувати задля правової аргументації обсягів вирощування необхідних культурних рослин. Набуття прав інтелектуальної власності на такі культури буде сприяти міжнародній торгівлі.

Комерційна таємниця охоплює інформацію, яка є цінною через свою невідомість і захищається від несанкціонованого розголошення. У народній медицині це може включати: **секрети приготування**. Рецепти або технології приготування лікарських засобів, що є комерційною таємницею, можуть забезпечити конкурентні переваги. Також це можуть бути сімейні секрети.

Висновок. Народна медицина як правовий термін охоплює комплекс питань, що стосуються легалізації, захисту інтелектуальної власності та інтеграції традиційних знань у сучасну правову та медичну системи. Цей термін вказує на важливість правового регулювання для забезпечення безпеки, якості та культурної спадщини в сфері традиційних медичних практик.

Багатоманітність традиційних знань в народній медицині є важливим аспектом культурного і медичного різноманіття людства. Традиційні медичні практики відрізняються залежно від культурних, географічних та історичних контекстів і забезпечують широкий спектр підходів до лікування і збереження здоров'я.

Виклики та небезпеки. Захист інтелектуальної власності. Проблеми з привласненням і комерціалізацією традиційних знань без належного визнання їхніх джерел. **Інтеграція з сучасною медициною.** Потреба в науковій перевірці і інтеграції традиційних методів лікування в сучасні медичні практики. Потреба в інтеграції народної медицини з сучасними системами охорони здоров'я без втрати культурної ідентичності і безпеки пацієнтів. **Збереження культурної ідентичності.** Забезпечення збереження і поваги до культурної спадщини при інтеграції традиційних знань у сучасну систему охорони здоров'я.

Багатоманітність традиційних знань у народній медицині є свідченням культурного багатства і різноманіття людства. Ці знання вклю-

чають різноманітні методи, техніки, продукти і філософії, що формують комплексний підхід до лікування і підтримки здоров'я. Правильне збереження і використання цих знань потребує уважного підходу до правових, культурних і медичних аспектів, забезпечуючи їх інтеграцію і захист в умовах сучасного світу.

Аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини включають використання авторського права, патентів, товарних знаків, географічних зазначень та комерційних таємниць для захисту традиційних знань і практик. Важливо забезпечити баланс між захистом інтелектуальної власності і культурними правами, а також вирішувати проблеми, пов'язані з привласненням і комерціалізацією традиційних знань.

Література

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 01.06.2024).
2. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року № 4004-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12#Text> (дата звернення 01.06.2024).
3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).
4. Про захист персональних даних: Закон України 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення 01.06.2024).
5. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 року № 2806-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2806-15#Text> (дата звернення 01.06.2024).
6. Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02#Text> (дата звернення 01.06.2024).
7. Порядок видачі атестаційно-експертного висновку, що підтверджує наявність в особи цілительських здібностей: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2013 № 822 в редакції від 21.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1943-13#Text> (дата звернення 01.06.2024).
8. Про організацію роботи фізичних осіб – підприємців, які займаються народною медициною (цілительством): Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.03.2016 № 189. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).
9. Кваліфікаційні вимоги для фізичних осіб-підприємців, які займаються народною медициною (цілительством) від 16.03.2016 № 189; Наказ Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0492-16#Text> (дата звернення 01.06.2024).

10. Воронцова К. Особа, що отримала право на зайняття народною медициною (цілительством) як суб'єкт права інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 1. С. 86–93.

11. Євтушенко В. Народна медицина як галузь української культури та невід'ємна складова національної системи охорони здоров'я України (до проблеми державного регулювання народної медицини). 2015. Інвестиції: практика та досвід № 13–14. С. 106–109.

12. Executive Summary – Basic Proposal (wipo.int). URL: <https://www.wipo.int/export/sites/www/diplomatic-conferences/en/docs/executive-summary-basic-proposal.pdf> (дата звернення 30.06.2024).

13. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text (дата звернення 01.06.2024).

14. Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання від 02.12.2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_k03#Text (дата звернення 01.06.2024).

Анотація

Чомахашвілі О. Ш. Правове забезпечення народної медицини: аспект інтелектуальної власності. – Стаття.

У статті піднімається питання поняття та значення правового забезпечення народної медицини. Розглянуто значення правового забезпечення народної медицини, зокрема аспект інтелектуальної власності в традиційних знаннях. Дослідження покликано зрозуміти, як правові системи можуть підтримувати збереження і розвиток народної медицини за допомогою інститутів інтелектуальної власності, а також забезпечити інтеграцію традиційних практик у сучасну медичну практику.

Особливу увагу приділено можливості охорони прав інтелектуальної власності у сфері народної медицини. Зазначається, що деякі традиційні знання, комерційні рішення варто захистити за допомогою інтелектуальної власності. Виокремлено аспекти інтелектуальної власності в питаннях охорони народної медицини та визначено різні юридичні інструменти та механізми, що можуть бути використані для захисту традиційних знань і практик. По перше, авторське право, яке охоплює захист літературних, художніх та наукових творів. У контексті народної медицини це може включати захист текстів і записів.

Багатоманітність традиційних знань у народній медицині включають різноманітні методи, техніки, продукти і філософії, що формують комплексний підхід до лікування і підтримки здоров'я. Правильне збереження і використання цих знань потребує уважного підходу до правових, культурних і медичних аспектів, забезпечуючи їх інтеграцію і захист в умовах сучасного світу.

Наголошено, що авторське право може захищати письмові джерела традиційних знань, такі як медичні тексти, книги, статті або манускрипти, документація методів лікування. Опис методів лікування або рецептур у вигляді наукових статей, посібників чи інших публікацій може бути захищений авторським правом. По друге, право промислової власності. А саме

патенти, які надають право на виключне використання винаходу. В контексті народної медицини це може включати: нові медичні препарати (якщо традиційний метод або склад рослинних препаратів може бути вдосконалений або модифікований, його можна запатентувати як новий медичний засіб) та технології приготування (методики або технології виготовлення лікарських засобів на основі народних рецептів можуть бути запатентовані, якщо вони відповідають критеріям новизни, винахідливості і промислового використання).

Ключові слова: право інтелектуальної власності, народна медицина, права пацієнтів, доступ до лікування.

Summary

Chomakhashvili O. Sh. Legal regulation of traditional medicines: the aspect of intellectual property. – Article.

The article raises the issue of the concept and significance of legal support of traditional medicine, that is, the legal and organizational principles of management in this area. The importance of legal support of traditional medicine is considered, in particular the aspect of intellectual property in traditional knowledge. An overview of the importance of traditional medicines as a part of the cultural identity of the Ukrainian people is made, because it reflects the philosophy of health and treatment, beliefs, as well as social and cultural features. The research is designed to better understand how legal systems can support the preservation and development of traditional medicine with the help of intellectual property institutions, as well as to ensure the integration of traditional practices into modern medical practice, taking into account cultural and legal aspects.

It is emphasized that copyright can protect written sources of traditional knowledge, such as medical texts, books, articles or manuscripts, documentation of treatment methods. Descriptions of treatment methods or recipes in the form of scientific articles, manuals or other publications may be protected by copyright. Secondly, the right of industrial property. Namely, patents that grant the right to exclusive use of an invention. In the context of traditional medicine, this can include: new medicinal products (if a traditional method or composition of herbal preparations can be improved or modified, it can be patented as a new medicinal product) and preparation technologies (methods or technologies for manufacturing medicinal products based on folk recipes can be patented, if they meet the criteria of novelty, inventiveness and industrial use).

The following are the main tasks of the research. To analyze the current legislation and existing legal mechanisms that regulate social relations in the field of traditional medicine, in particular the effectiveness and the possibility of protecting rights to the results of intellectual activity in this field. Study normative and scientific definitions of the term "traditional medicines" and propose a definition taking into account the aspect of intellectual property. Explore opportunities for integration of traditional medicine into the existing legal and medical system to ensure the recognition and legalization of traditional treatment methods, while ensuring their protection of patients' rights.

Key words: intellectual property rights, traditional medicine, patients' rights, access to treatment.